

**Adverbimuodon *poisa*^x esiintyminen
suomen murteissa**

Juha Kuokkala

Helsingin yliopiston
suomen kielen laitos

Morfologisen variaation ja
sosiolingvistiikan praktikum

Joulukuu 2000

SISÄLLYS

1.	JOHDANTO	1
1.1	Taustaa	1
1.2	Tavoitteet	1
1.3	Menetelmät ja aineisto	1
1.4	Kielennäytteiden kirjoitusasusta	2
2.	<i>POIS, POISSA</i> -ADVERBIEN HISTORIA JA VARIAATIO	5
2.1	Historia	5
2.2	Variaatio murteissa	6
3.	<i>POISA</i> -MUODON ESIINTYMINEN MURREAINEISTOSSA	9
3.1	<i>poisa</i> latiiivisessa merkityksessä	9
3.1.1	Ilmeiset jäännöslopuketapaukset	9
3.1.2	Tauonetiset tapaukset	11
3.1.3	Jäännöslopukkeettomat tapaukset	13
3.2	<i>poisa</i> lokatiivisessa merkityksessä	14
3.2.1	Ilmeiset jäännöslopuketapaukset	14
3.2.2	Tauonetiset tapaukset	14
3.2.3	Jäännöslopukkeettomat tapaukset	15
3.3	Muita mainintoja ja huomioita	17
4.	TÄYDENTÄVÄT TIEDUSTELUT	19
4.1	Taustaa	19
4.2	Vastaukset	19
4.3	Päätelmiä	21
5.	ESIINTYMISEN RIIPPUVUUS LAUSEASEMASTA	22
6.	ALKUPERÄSELITYKSIÄ	24
6.1	Liitepartikkeli <i>-han</i>	24
6.2	Sekundaarinen loppuvokaali	25
6.3	Vanha latiiivi?	28
6.4	Yhteys lyhyeen inessiiviin	29
7.	LOPUKSI	31
	LÄHTEET JA LYHENTEET	32
	LIITTEET	37

1. JOHDANTO

1.1 Taustaa

Tämä tutkielma sai alkuvirikkeensä äitini puheesta. Hän nimittäin käyttää varsin usein *pois-* tai *poissa-*sanojen sijasta muotoa *poisa*, johon kuuluu vielä loppukahdennus: *otas se poisas siitä*. Äitini on syntynyt 1951 ja asunut 15-vuotiaaksi asti eteläisessä Kainuussa sijaitsevassa Paltamossa, ja hän itse arvelee, että *poisa*^x olisi tarttunut hänen puheeseensa Paltamosta, mutta muistelee myös Oulussa käydessään sitä kuulleen.

Koska murteita käsittelevästä kirjallisuudesta ei vaikuttanut kyseisestä muodosta löytyvän minkäänlaista tietoa, vain joitakin harvoja mainintoja tai esimerkkiesiintymiä Kainuusta (Räisänen 1998, Räsänen 1972), aloin itse selvittää, millaisesta ilmiöstä on kysymys.

1.2 Tavoitteet

Tutkimuksen tavoitteena on ollut kartoittaa jäännösloputkeellisen *poisa*-adverbin esiintyminen Suomen murteissa. Pääpaino on levinneisyysalueen selvittämisessä, mutta teen huomioita myös esimerkiksi käyttöympäristöistä. Hahmottelen tutkittavan adverbimuodon suhteita muihin muotovariantteihin *pois*, *pois(s)a*, *poijes*, *poikkeen*, ja arvioin lopuksi sen mahdollista syntytaustaa. Teoreettisilta lähtökohdiltaan tutkimus sijoittunee jonnekin leksikologisen ja morfologisen murremaantieteen välimaastoon.

1.3 Menetelmät ja aineisto

Kuten sanottu, kirjallisuudesta löytyvät tiedonannot *poisa*^x-muodosta ovat lähes olemattomia: vain muutamissa äännehistoriallisissa tutkimuksissa on muodosta hajainintoja (Koponen 1931 [Suomussalmi]; Suihkonen 1992 [Oulun seutu]; Räisänen 1998 [Kainuu]; seuraavista teoksista taas en löytänyt mitään aiheeseen liittyvää: Cannelin 1888 [Kemi], Elli Lönnrot 1929 [Sotkamo], Wennola 1897 [Pohjois-Pohjanmaa]). Tärkeimpänä lähdeaineistona olenkin käyttänyt Kotimaisten kielten

tutkimuskeskuksessa sijaitsevaa Suomen murteiden sana-arkistoa (SMSA, s.v. *pois*, *poisa*, *poissa*) sekä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen Muoto-opin arkistoa (MA, signum 811d).

Edellisten pohjalta saatua levikkikuvaa olen vielä koettanut tarkentaa käymällä läpi erinäisen määrän murrelitteraatioita Suomen kielen näytteitä -sarjasta (SKN 1, 6, 12, 13, 19, 22, 28), muista murrekirjoista (Kettunen 1930a, SML; Räisänen 1982, 1986 [osin], 1993 [osin]; Pääkkönen 1994 [LumJ, SiikJ, Kiim, YKii, Muh, Uta]), opinnäytetöiden liitteistä (Keränen 1930; Koponen 1931; Kainuharju 1967; Leinonen 1971) sekä joistakin Oulun yliopiston nauhoitearkiston litteraatioista (ks. s. 35). Olen tehnyt poimintoja myös runsaasti näytteitä sisältävistä murre-tutkimuksista (Pääkkönen 1971 [osin], Räisänen 1972 [osin], Räsänen 1972 [osin], Kuiri 1984). Käsin läpi käytyä aineistoa kertyi arviolta reilun 30 nauhoitetunnin verran. Tietokonemuotoisena ovat Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa olleet käytettävissä SKN-sarjan uusimmat tekstit (34–45, 47; yht. 28 nauhatuntia), sanan-parsipankki sekä Lauseopin arkiston (LA) aineisto. (Lisäksi olen tehnyt hakuja Kotuksen vanhan kirjasuomen korpuksesta.) Kaikista edellä luetelluista murreteksteistä kuitenkin olen käytännössä vain LA:sta löytänyt *poisa*^x-esiintymiä. Ajanpuutteen takia en ole kyllä läheskään kaikkea mahdollista paperimuotoista murremateriaalia pystynyt läpi käymäänkään.

Murteiden nykyiseen käytäntöön olen lisäksi koettanut saada tuntumaa muutamilla suullisilla ja sähköpostitiedusteluilla. Käyttöyhteyksien analysoinnissa viittaa myös äitini puheesta kirjaamiini näytteisiin.

1.4 Kielennäytteiden kirjoitusasusta

Lähdeaineiston kirjavuuden takia murrenäytteet poikkeavat jonkin verran toisistaan transkription tarkkuuden ja muidenkin merkintätapojen osalta. Yleisperiaatteena tässä työssä on kuitenkin ollut, että eri lähteistä poimitut murrenäytteet on kirjoitettu samassa asussa kuin ne lähteessäkin ovat olleet. Tästä on ainakin se etu, että kun näytteen yleisestä asusta näkee, minkätarkkuista transkriptiota siinä on käytetty, on helpompi arvioida sen yksityiskohtien merkitystä ja luotettavuutta (esimerkiksi konsonanttien loppukahdennuksen tapauksessa; muutamissa SMSA:n sanalipuissa sitäkään ei ole merkitty!).

Muutamia tasoituksia merkintöihin on kuitenkin selvyiden vuoksi tehty:

- Pitkät vokaalit on aina merkitty kahdella vokaalinmerkillä ("sītā" → "siitä").
- Pyöreän suppean etuvokaalin merkit "y" ja "ü" on yhdistetty "y":ksi.
- Vanhimmissa muistiinpanoissa esiintyvät diftongin jälkikomponentin kaaret on jätetty pois ("poęsa" → "poesa"), samoin lausefoneettista assimilaatiota osoittavat kaaret ("olluj_~jo" → "olluj jo").
- Parista näytteestä on karsittu ylimääräisen tuntuksia suoran esityksen lainausmerkkejä.
- Lauseopin arkiston materiaalissa taukoa merkitsevät vinoviivat "/" on muutettu pilkuiksi. Kaksi peräkkäistä pilkkua (alkuaan "/"") tarkoittaa pitempää taukoa. Pisteiden jälkeiset taukomerkit on poistettu.
- Lausepainon merkkinä (aina silloin, kun se on merkitty) on käytetty rivinylistä pystypilkkua painollisen tavun edellä. Kaksi pilkkua osoittaa vahvaa lausepainoa. Esim.: 'lähetään tässä sittä 'oikein "sakilla poisa.

Joitakin aivan poikkeuksellisia SMSA:n (maallikkokerääjien?) merkintöjä olen myös yksinkertaistanut poistamalla tulkinnaltaan epävarmat tarkkeet ("pójs" → "pojs"). Käsinkirjoitetuista sanalipuista on toisinaan ollut vaikea erottaa *i*:tä ja *é*:tä, mutta diftonginreduktion aste-erot onneksi eivät ole tämän tutkimuksen kannalta olennaisia.

Murrenäytteiden yleinen esitysmuoto tässä työssä on seuraavanlainen:

Antt *minä hättäene ku hyppäsi pões siitä* [junasta] (ESMÄH II: 32)

OulJ *piti peruna ottaal lehemän kurkusta poije*. (MA: KMä 1986)

Ensimmäisenä, ennen itse murrenäytettä kerrotaan pitäjä, josta näyte on (ks. pitäjällyhenteet s. 36). Murreaines on kirjoitettu kursiivilla, ja lisäksi mahdolliset omat korostukseni on merkitty alleviivauksella. Hakasuluissa olevat osat ovat selityksiä eivätkä kuulu itse murrenäytteeseen (useimmiten nämä ovat peräisin alkuperäislähteestä, mutta myös joitakin omia huomautuksiani on merkitty hakasulkuihin). Näytteen jälkeen on suluissa ilmoitettu lähde, joka kirjallisuuslähteen tapauksessa koostuu teoksen nimilyhenteestä ja sivunumerosta (ks. kirjallisuus-

luettelo s. 32), arkistolähteen tapauksessa taas arkiston ja kerääjän nimilyhenteistä sekä keruuvuodesta tai -vuosista (ks. lyhenteet s. 35). Toisinaan arkistoviitteissä voi olla kerääjän sijasta viite arkistonäytteen alkuperäislähteeseen.

Näytteet esitetään pitäjittäin ja murrealueittain samassa järjestyksessä kuin Suomen murteiden sanakirjassa (ks. SMS JOHD: 97–100), kuitenkin siten, että keskeisen tarkastelualueen (Kainuu, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa, Peräpohjola) ulkopuoliset näytteet ovat viimeisenä. Pudasjärvi ja Ranua luetellaan siis SMS:n tapaan pohjoispohjalaisten murteiden ryhmässä, vaikka olisi myös hyviä perusteita lukea nämä Kainuun murreryhmään (ks. esim. Räisänen 1972: 21; Pääkkönen 1971: 18).

2. POIS, POISSA -ADVERBIEN HISTORIA JA VARIAATIO

2.1 Historia

Suomen yleiskielen *pois* palautuu myöhäiskantasuomalaiseen muotoon **poi(j)es* (vrt. karj. *poikes*, *poiges*), jossa esiintyy sama vartalo kuin sanoissa *poikki* ja *poiketa* sekä vanha tulosijan päätte -s (vrt. *ulos*, *alas*). Vartalon *k*-aines on jäljellä murremuodoissa *poikes* 'pois', *poikkeen*, *poikessa*. Vartalon alkuperää ei tarkkaan tunneta; vastineita löytyy vain lähimmistä sukukielistä (*pois*- ja *poikki*-sanueet: karjala, inkeroinen, vatja; vain *poikki*-sanue: vepsä, viro). (L. Hakulinen 1979: 109; SKES III: 591–2; NS 6: 236–7; SSA 3: 285–6.)

Lauri Hakulisen (1979: 109) mukaan *pois* olisi lyhentynyt muodosta *poi(j)es* (< **poi(j)es*) tavunrajan hävitessä ja *e*:n sulautuessa diftongiin. Martti Rapolan (1966: 380) mielestä kehitys on voinut olla *poies* > *pojes* > **poes* > *pois*. Muotoa *pojes* esiintyy nykyisinkin länsimurteissa, ja ilmeisesti Rapola on ajatellut, että *j*:n kadottua nopeassa puheessa syntynyt oletettu välimuoto **po_ɤes* olisi pyrkinyt yksitavuistumaan, jolloin systeemille vieras *oe*-diftongi olisi korvattu *oi*:lla.

Lauri Hakulisen (1979: 103, 110) mukaan *poissa* olisi *pois*-adverbin ja inessiivisen adverbityypin *tuossa*, *missä* kontaminaatiomuodoste. Toisaalta tuntuisi myös mahdolliselta, että se olisi muodostettu suoraan liittämällä alkuperäiseen vartaloon inessiivin päätte (*poikessa* ~ **poi(j)essa*), mistä jatkokehitys supistumiseen olisi ollut samanlainen kuin *pois*-sanalla. Onhan kuitenkin *poikessa*-muoto yhä yleisessä käytössä, ja *poi(j)essa*-muodostakin on jälkiä.

Vastaavanlaisia ”epäsymmetrisiä” latiivi–inessiivi-adverbipareja kuin *poissa* – *pois* ei taida nykysuomessa olla muita kuin *edessä* – *edes* (alk. 'eteen'; L. Hakulinen 1979: 110). Viimeksi mainitut tosin eivät ole edes käytöltään (ainakaan nykyisin) mitenkään toisiaan täydentäviä.

2.2 Variaatio murteissa

Käsittelyssä olevien adverbien eri murrevarianttien levikistä ei ole toistaiseksi tehty tarkkaa selvitystä; seuraava yleisesitys perustuu lähinnä SMSA:n tietoihin. Karkeasti ottaen voidaan ainakin todeta, että *poikke*-vartalosta muodostetut inessiivi- ja illatiivimuodot *poikessa*, *poikkeen* ovat leimallisesti savolaisia; tyypillinen on myös yhdistelmä *pois poikkeen*. Tästä esiintyy myös (pleonastista?) varianttia *poek(k)eessa*. Latiivimuotoa *poikes* esiintyy ainakin Etelä-Pohjanmaan ja Inkerin murteissa sekä karjalan kielessä.¹ Länsimurteissa vanhastaan yleinen muoto on *poi(j)es*. Tämän varianttia, jossa *i* on siirtynyt toisen tavun alkuun, *pojes*, esiintyy myös satunnaisesti. (Tässä on siis samanlainen suhde kuin sanassa *poijat* ~ *pojat*. Mahtaakohan näiden kehityksessä olla alueellisia yhtäläisyyksiä?) Inessiivimuotoa *pojessa* tavataan Länsipohjassa. Yleiskielinen *pois* esiintyy jokseenkin kaikilla murrealueilla joko yksinomaisena tai toisten varianttien rinnalla.

Yleiskielen mukaista lokatiivista *poissa*-adverbia tavataan niinikään ympäri Suomen. Hyvin yleisesti käytetään kuitenkin myös lokatiivisessa 'poissa'-merkityksessä muotoa *pois*.² Merkitysten yhteenlankeamisen syiksi voi arvailla ehkä sellaisten adverbien mallia kuten *poikki*, jotka voivat tarkoittaa sekä olotilaa että tilan muutosta. Osittain syynä saattavat olla myös käyttötiheyksien erot; *pois*-muoto on suhteellisen yleisyytensä (ja lyhyytensä) vuoksi voitu ottaa käyttöön myös harvempaan tarvittavassa *poissa*-merkityksessä. Yleiskielisestä tekstistä lasketussa suomen kielen taajuussanastossa (SKTS) *pois* on sijalla 286 (frekvenssi 184 esiintymää 408 301 saneesta), sen sijaan *poissa* tulee vasta sijalle 1982 (frekvenssi 25 / 408 301). Suomen murteiden taajuussanastossa (SMTS) vastaavat sijoitukset ovat: *pois* 63 (frekv. 405 / 207 636), *poissa* 4223 (frekv. 2 / 207 636). Jo Lönnrotin sanakirjassakin erotetaan selkeästi merkitykset *pois*: 'bort ym.' ja *poissa*: 'åt sidan, borta ym.', mutta erillisissä hakusanoissa on ilmiselviä *pois* 'poissa' -tapauksia: *pois-olo*, *pois-oleva* ym.

¹ Kaikilla näillä alueilla käytetään loppuheitoista inessiiviä, joten *poikes*-muodossa saattaa olla kysymys myös jonkinlaisesta latiivi- ja inessiivimuodon sekaantumisesta tai yhteensulautumisesta.

² Itsekin aloin tiedostaa *pois*-adverbin yleiskielisen merkityksen rajoittuneisuuden vasta lukion ensimmäisellä luokalla, kun äidinkielenopettajani korjasi aineeseen hyvässä uskossa kirjoittamani lauseen "Ja kun on ollut muutamalta tunnilta pois [po. poissa!], ei oikein kehtaa mennä seuraavalle tämän aineen tunnille opettajan syyttävien silmien alle; taas tulee poissaoloja[,] ja syntyy kierre."

Alueellisista erikoisuuksista mainittakoon Etelä-Savossa tavattava diftongiutunut *p^uòes*, joskus jopa *puos* 'pois' (Mielikäinen 1994: 32). Peräpohjolan murteissa *poissa*-sanaa käytetään myös puhuttaessa ihmisen kotipaikasta: *mistä se on poissa?* 'mistä hän on kotoisin?'.

Seuraavat esimerkit eri murrealueilta pyrkivät antamaan jonkinlaista kuvaa murteissa esiintyvistä muotokirjosta; niitä luettaessa on muistettava, että esitetyt muodot eivät ole alueellaan ainoita, vaan yleiskielen mukainen *pois* on myös kaikkialla yleinen.

Lounaismurt.

Myn pääs 'ylös sendä etè 'hän kualluk kum bääs 'pois. (SM I: 10)

Yläsatak.

Tyrvää eikä päässyp *poijes* siitä arkusta (LYSMÄH I: 71)

Ika sääntyt vietiin kohta *poih* (LYSMÄH I: 71)

Sydän-Häme

Kuru se [tuohi] lähti *helpostip poisi*. (MA: AP 1975–77)

Kaakkois-Häme

Kärk nys saat *tullap pois* (SM I: 75)

Etelä-Savo

Antt minä hättäne ku hyppäsi *pòes* siitä [junasta] (ESMÄH II: 32)

Juv se tul' òেকেe niin kum *p^uòes* sieltä (ESMÄH II: 32)

Antt ne tàjs nää kauppi(aat – – suaha, sen [markkinat] siirtymää *puos* (ESMÄH II: 32)

Pohjois-Savo

Lep isä ol' àena *pòekissa* ['poissa']. (MA: PL 1985)

Pohjois-Karjala

Kont otas vain rahat *pòis pòikkeen*. (MA: THi 1969–70)

Kainuu

Kaj tultiin *poèsak* kellarista (SMSA: LL 1965)

Hyr minä sanon tta lähetään *poekkeen* ja kerjätään muuvvalla (RKPKM:32)

Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa

KalJ [niityltä] perkattiin nuo pajupuskat *pojes*. (MA: RJ 1969–70)

OulJ piti peruna ottaal lehemän kurkusta *poije*. (MA: KMä 1986)

Peräpohjola

YTor *tulihan sitä oltua poiessa kotòaki* (MA: THi 1969–70)

Kitt *anni, josta kerroin, on sieltä poissa* [kotoisin]. (MA: MHA 1986)

Samasta vartalosta johdettuja ulkopaikallissijamuotoja käytetään lähinnä omistusliitteen kanssa (*poikellaan* ym.) merkityksissä 'poikittain' tai 'poikki'. Adverbinjohtimilla muodostetut *poiketi* ja *poikettain* voivat merkitä 'poikittain, poikki, suoraan'.

Nmo *siitä lyätihim puu poikelleen* ['poikki']. (SMSA: KS 1970)

Lam *pist se hanko poikellier* ['poikittain'] *rattail, nin se ei putuo.*
(SMSA: EU 1962)

KanN *Souřvetaan tuoj järve(n) yl' poikellee(n).* (SMSA: OKu 1969)

KanN *Aòringo ol' jo poikellaa(n).* (SMSA: OKu 1969)

KanN *poekellapäevi(n)* 'kun päivä alkaa olla puolessa' (SMSA: OH 1967)

Kannus *hevone hypäs tiem poikete* ['tien syrjään']. (SMSA: IB 1901)

3. POISA-MUODON ESIINTYMINEN MURREAINEISTOSSA

Luettelen seuraavassa kaikki arkisto- ja kirjallisuuslähteistä löytämäni jäännös-lopukkeelliseen *poisa*-muotoon viittaavat murrenäytteet. Koska kyseinen erikoispiirre vaikuttaa keskittyvän Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan sekä Kainuun seuduille, olen ottanut näiltä alueilta mukaan kaikki *poisa*-asut, myös yksinäis-s:lliseksi inessiiviksi tulkittavat; sen sijaan eteläisemmissä länsimurteissa -sA-inessiivin alueella esiintyneet *poisa*-inessiivimuodot olen jättänyt luettelosta pois.

Selkeyttääkseni erontekoa yksinäis-s:lliseen inessiivimuotoon olen jakanut tapaukset kahteen ryhmään: 1) niihin, joissa *poisa*-muotoa käytetään latiivisessa 'pois'-merkityksessä, sekä 2) niihin, joissa sitä käytetään lokatiivisessa 'poissa'-merkityksessä. Nämä ryhmät on edelleen jaettu kolmista 1) niihin näytteisiin, joissa jäännöslopuke ilmenee konsonantin loppukahdennuksena, 2) niihin, joissa tauonetisessä asemassa loppukahdennusta ei voisi esiintyäkään, sekä 3) niihin, joissa loppukahdennusta ei ole nähtävissä, vaikka lauseaseman perusteella se olisi mahdollista.

3.1 *poisa* latiivisessa merkityksessä

3.1.1 Ilmeiset jäännöslopuke tapaukset

Tähän ryhmään on otettu myös esimerkit, joissa sanan loppuun tauonetiseen asemaan on merkitty puristussupistuman tms. ”henkäyslopukkeen” merkki. Vaikka näissä asemissa normaalisti ei pysty minkäänlaista äänteellistä eroa tekemään jäännöslopukkeellisen ja -lopukkeettoman muodon välillä, voidaan silti olettaa, että muistiinmerkitsijä on tiennyt murteessa yleensä käytettävän loppukahdennusta kyseisessä muodossa, ja sen pohjalta teoretisoinut tauon edellekin ”lopukkeen”. Toisaalta taas, jos merkitsijä ei ole ollut paikkakuntalainen, on oman murteen käytäntö voinut johtaa harhaan. Pudasjärven esimerkissä *nousoo poisa'* on sitä paitsi epäselvää, onko katkelma lauseen lopusta vai mahdollisesti keskeltä, jolloin seuraavan, pois jätetyn sanan alkukonsonantti olisi todella kahdentunut *poisa*-sanon loppuun, mutta lyhennettyyn esimerkkiin olisi yksinkertaisesti merkitty vain

rivinylinen pilkku kahdennuksen merkiksi. – Näiden varauksellisesti jäännös-lopukkeellisten näytteiden eteen on pantu kysymysmerkki.

Ensimmäisessä näytteessä on myös merkillepantavaa, että siinä esiintyy kaksi *poisa* ('pois') -sanaa, joista toisessa on jäännöslopukkeeseen edustuma ja toisessa ei.

HaaJ ja "sittä se oli pitäny 'niillep "puhheej ja 'sanonu' että, 'heittäkää "hyvät nuoret miehet "tuo, homma "poesa' että, te 'pijättä aivan sen... oikijana 'asijana että kun, te 'nyt, 'toisiltanna, 'tuommoses... tuota 'rahat, 'viettä tuossa 'korttipelissä että 'ei se 'oot tuota 'oekeim "oikijaa hommaa että, että 'antaa nyt 'jäähäv 'poesa ja. (LA)

Niv Joo, ja sitä àena pittää uuvesŧtaaq sinne makkoog ottaas sitä maitu^va ja taas entineŧ kaaŧtaas sieltä pòesan niin kau^von ku se, oq sitte juossu. (SMSA: RH 1964)

Niv se [mies] oli joutunup pelistä poisa' 'aivar rahav vuoksi. (MA: AV 1974–75)

Niv ne [lehmät] alako poisap pakata ['pyrkiä' metsistä] (MA: AV 1974–75)

Niv tauti tullee pòisak ku seg saa märillen ni (Suihkonen 1992: 86)

HaaV yksi [tyttö] jäi poisak ku se vielä kävi likempää koulu_a. (MA: AV 1969–70)

Lim ? niistä heinistä mennee se väki [= voima] poisa'. (SMSA)

Muh ne, vetäs sen, alustam poisaj ja nostivat sev vormuj ja, (SMSA [ONA 431:1])

Pud ? nousoo poisa' (SMSA: LKo 1933)

Pud se [karhu] lähti sittep poisak ku [kuuli että miehet lähestyivät]. (MA: KMä 1985–86)

Sot vèim ['vedin'] pòesas sen (KMÄH II: 171)

Vaala ajeli meitä pòekašie pòesav van - - (KMÄH II: 171)

Kaj siitä luo lähti pòesas sitä etusormesta (SMSA: LL 1965)

Kaj pohjatuuli pòesap puhaltanna (SMSA: LL 1965)

Kaj *ensimäisen poiijan tappajalles sanottiin että määp poēsaj ja semmosija soat tappoov vastaki* [väkivaltaisen miehen tappaja pääsi rangaistuksetta] (SMSA: LL 1965)

Kaj *tultiim poēsak kellarista* (SMSA: LL 1965)

Kaj [kengät] *pòēsak kääm panemassa* (MA)

TaiK *sieltä lähti poesan ne, entiset eläjät* (KMKS: 373)

TaiK *kuolleet pòesak kaikki* (KMÄH II: 171)

Nmes [Ovatko luokit puisia?] *èē, pòesan ne on ne puiset, ràotasethan ne nyt oj jo luokitki.* (MA: KMu 1979–80)

Kars *haetta vielä tyhjän toṅkam pòesan ni* (MA: MS 1984)

3.1.2 Tauonetiset tapaukset

Kaikkien allaolevien näytteiden lopussa ei ole pistettä tai muuta välimerkkiä osoittamassa taukoa, mutta yksinkertaisuuden vuoksi voidaan tauko olettaa. Joka tapauksessa mistään näistä esimerkeistä ei voi päätellä, onko siinä esiintyvässä *poisa*-sanassa puhujan mielessä jäännöslopuke vai ei.

Pyhäjoen näyte havainnollistaa myös sitä tosiseikkaa, että *poisa* voi vaihdella *pois*-muodon kanssa samallakin puhujalla ja hyvinkin tiheään.

PyhJ *"ei niitä 'pyyvetty" sitte ku "talavi tuli ja "lunta niin ne, 'otettiim "poisa, niitä 'jäte... 'jätetty 'ennään "kevväimee eikä, ne 'otettiin 'sitte 'pois ku ei niihi 'ennäär ruvennuk 'käymääl "lintu* (LA)

HaaJ *nythän n^eoj kyllä jäänys semmoset hommat àivan tyytep pòēsa.* (Suihkonen 1992: 82)

HaaJ *'lähetään tässä sittä 'oikein "sakilla poisa.* (LA)

HaaJ *ja 'niin ne oli 'sittä, 'lähtenneet siittä 'sakilla poisa.* (LA)

HaaJ *'se oli olluh 'hyviṅ 'hyvillään että kun 'häm "pääsi semmosen, "vaeva alta "poesa., että, ei 'muuta kun, - -* (LA)

Niv *Joko se Jaska meni poisa?* (SMSA: AR 1961)

Niv *se [mies] sitte pääsi poisa [sairaalaista].* (MA: AV 1974–75)

Kärs *vejin ne [puut] poisa.* (MA: AV 1972)

Paav *Minä ajon pojan poisa* (SMSA: NKi 1940)

Kui *pyhää aikana usi_iasti tuumma poisa.* (MA: LN 1970)

Kui *ja varret kuolee poisa.* (MA: LN 1970)

Kui *ja minä oon ollu avojalon kenhät oj joutanun nakatap poisa.*
(MA: LN 1970)

Pud *veetty hiilet pòisa* (KMÄH II: 171)

Ranu [Lintuja] *minä nuin nelijä ja viistoista ammuj ja minä lähin sillo 'àina pòisa.* (SMSA: JS 1960)

Ranu *varkàil lähetty pòisa* (KMÄH II: 124)

Ranu *kisko pòesa* (KMÄH II: 163)

Kuh *mies meni poisa [= pois]* (SMSA: KPf 1912)

VaalaL *Aukusti lähti pyssyneem poesa* (KMKS: 352)

VuoJ *panivat pòesa* (KMÄH II: 163)

VuoJ *purkaneet pòesa* (KMÄH II: 174)

Kaj *sehän kohta peäsööpi sieltä poesa.* (SMSA: LL 1968)

Kaj *Kantton on erotettu tyyten siitä poisa* (SMSA: LL 1965)

Kaj *soat sen ottoap poésaa [! = poiskin]* (SMSA: LL 1965)

Kaj *näen vietävän poesa --* (SMSA: LL 1965)

Kaj *menkee te pòesa.* (MA)

Kaj *sinä kus sitä oot kylmä_äene, nim meep pòesa.* (MA)

Kaj *se pittää nyt pannap poesa [= pois].* (SMSA: LL 1954)

Kaj *viimmen otti kuitennih hej_hjem poesa [tauti].* (SMSA: LL 1939)

Kaj *purolassa oli iso moanviljelys jonka kaopun_hki lunasti meiltä poesa*
(SMSA: LL 1939)

Kaj *pijan se puttoa poesa* (SMSA: LL 1938)

Kaj *tuo pitäsin nostaap poesa* (SMSA: LL 1939)

Pal *jos vähän 'nipistellö_öhi, elä 'otah häntä 'poesa.* (SM I: 206:16)

Pos *siinä ne [lihat] otettiin aena kylvyöntekoaekoen, poesa* (KMKS: 257)

KemJ *porot jos häviäv_äp poisa* (SMSA: KT 1967)

KemJ *hän ei otas sitä poisa* (MA)

Hin *otettij kalap poisa.* (MA: MLP 1966–74)

3.1.3 Jäännöslopukkeettomat tapaukset

HaaJ 'sek kaet sittä, 'se 'luopu 'poesa (ja) ja tämä 'vanhuuten takija ja 'tämä "sama" kuikka-mikko, sehän 'tännek 'kuoliki tänneh "haapajärvelle". (LA)

HaaJ 'se- sano että ku 'hän "reisjärven" hautausmaalla muutamasta 'hautakivestä luki 'nimijä, ja hän 'siihen 'kahto niin tuli 'toenen siittä 'takkaa päij ja se häntä 'koppas ja sano että "mitä sinä" sitä luvet "luvep 'poisa 'hän siinä "säikähti ja 'sano että 'siitä asti hän sittä rupes "näkemää". (LA)

Pyhän Tuuhan poisa ennen iltaa (SMSA: VP 1946)

Paav Älä tukkeu siihen tielle, mee poisa siitä (SMSA: NKi 1940)

Muh ota poisa kirves nurkasta. (SMSA: VKi 1959)

Oikeastaan kaikki yllä luetellut näytteet ovat jäännöslopukkeettomuuden kannalta enemmän tai vähemmän epävarmoja. SMSA:n näytteissä (Paavola, Muhos) ensinnäkin on jätetty kokonaan loppukahdennuskonsonantit merkitsemättä; kyseisellä murrealueellahan ääntämyksen pitäisi olla *Älä tukkeus siihen tielle(m)*, *meep poisa* ja *otap poisa*. Pyhännänkin näytteessä transkriptio epäilyttää (pitäisikö olla *tuuhhan* ja *enne* 'iltaa tai mahd. *enneg iltaa*? Kirjoitetunlainenkin ääntämys lienee mahdollinen). Sitä paitsi vokaalin edellä jäännöslopuketta edustava puristus-supistuma voi helposti jäädä kuulematta, merkitsemättä tai jopa ääntymättä.

Haapajärven näytteet ovat hieman tulkinnanvaraisempia. Ensimmäisessä näytteessä *poisa*-sananjälkeinen ylimääräinen, epäselvästi kuulluksi merkitty *ja*-sana voitaisiin myös tulkita seuraavan *ja*-sananjälkeen alkukonsonantin kahdentumaksi. Toisessa näytteessä taas *poisa* sijaitsee lainausjakson lopussa, vaikkei sitä olekaan lainausmerkein osoitettu (kirjakielen mukaisella välimerkityksellä voisi olla: - - *se häntä koppas ja sano että: "Mitä sinä sitä luvet? Luvep poisa."* Hän siinä säikähti - -). Vaikka litteraatioon ei olekaan taukoa merkitty, on puhuja voinut kuitenkin mieltää lainatun repliikin jälkeen tauon ja ääntää sananlopun sen mukaisesti. Toisaalta *h*:n loppukahdennus on yleensäkin häilyvämpää kuin muiden konsonanttien (ks. esim. Hakulinen 1979: 51; Rapola 1966: 304; Räisänen 1998: 162–3).

Latiivisten *poisa*^(x)-esiintymien levikki on esitetty kartassa 1 (s. 37).

3.2 *poisa* lokatiivisessa merkityksessä

3.2.1 Ilmeiset jäännöslopuketapaukset

Tähänkin luetteloon on otettu tauonetisen lopukemerkin sisältävät näytteet ja varustettu ne kysymysmerkillä (vrt. 3.1.1).

PyhJ ? *saahan täältä* [vanhustentalolta] *ollap poisa*'. (MA: SJu 1979–80)

Niv *aijat oli poisav vilijelyksiij ympäriltä*. (MA: AV 1974–75)

Lim ? 'ov välistä kaks 'kol^omekki yötä *poisa*'. (SMSA: AI 1924)

Hai *nahat oli poisak käsistä* (SMSA [OSMÄH I: 81])

OulJ *lakki oli poisap päästä* (SMSA: MP 1958)

Sot *tahtoo se ollap parrein ollap poèsah huonolta jeältä*. (SMSA: LL 1954)

Sot *no poèsa' on järki sillä ottajalla* (SMSA: LL 1954)

Sot *minä olin jo kottoo poesa' omana talonani* [Turkin sodan aikana] (KMKS: 104 [LL 1942])

Kaj *ei montakaap päveä oo' ollup poèsah hommasta*. (SMSA: LL 1954)

Simo *kerkes ollap penttilästä poisaj jo puolikymmentä vuotta*. (MA: KMä 1985–86)

3.2.2 Tauonetiset tapaukset

Rauti *minä aattelin että siittä om poisa* [muutama nimi]. (SMSA: RJ 1968–71)

Pat [jo monet vuodet minulta on ollut] *rysäpyynti poisa*. (SMSA: RJ 1973)

SiikJ *se oli silloin minulta kokonaan se [lintujen ja jäniksien] pyyntihomma poisa*. (SMSA: RJ 1973)

Kui *sekö om poisa?* (MA: LN 1970)

Kui *se saa meiltä muutenki ollap poisa.* (MA: LN 1970)

Kui *ei siinä hakoja saanu olla piti ollah havop poisa.* (MA: LN 1970)

Kui *se oli yheg vuorokauvvem poisa.* (MA: LN 1970)

Uta *henki oli jo pòisa.* (SMSA: JKe 1932)

Sot *paljohan niit_on, joelt_on kättä jalakoa poisa [haavoittuneita t. ruumiita]*
(SMSA: LL 1968)

Sot *sem pitäsit tavallisesti' ollaj jo hejkirahalta poèsa [yli-ikäisenä].*
(SMSA: LL 1954)

Kaj *se on olluj jo kuukauvem poèsa.* (SMSA: LL 1938)

KemJ *mistä se om poisa?* [= mistä hän on kotoisin] (SMSA: KT 1967)

Simo *minä olin sielä niij kauam poisa.* (MA: KMä 1985–86)

Simo *se [lehmä] oli lähes viikom poisa.* (MA: KMä 1985–86)

3.2.3 Jäännöslopukkeettomat tapaukset

PyhJ *on ne [kangaspuut] olluv välillä poisaki [muualla kuin huoneessa työn alla]* (MA: SJu 1979–80)

Saloi *sitte myötis se on ollut taas pyynnistä poisa se lohirysä.*
(SMSA: RJ 1973)

Viha *Kun minnoon poisa, niin Matti meillä keittää* (SMSA: MV 1933)

Hai *Poisako potut vellistä.* (SMSA: SKI [PPO] 1933)

Pohj.Ii *Tarmo poisa ko Kinnusen vasikalta.* (SMSA: RK [PPO] 1933)

Uta *viisi miest_oli pòèsa [työstä] kuṇ sato niij kovasti'* (SMSA: JKe 1932)

Uta *joka sillon om [työpaikalta] pòèsa èè tarttev vastakaat tulla'*
(SMSA: JKe 1932)

Uta *sill_oli kir'lassa kàikki pòisaolot*

Pud *se om poisa, ei se ook kotona.* (MA: AN 1969–70)

Kemi *minula oli sormukse^p poisa ne_u oli hevosen seimesä*

(MA: OKa 1968,70)

Rov [pahasti haavoittuneista:] *mill_u oli jalka poisa ja mill_u oli käsi poisa*

(SMSA: SH 1941)

Yllä luetellut jäännöslopukkeettomat *poisa*-tapaukset ovat kaikki yksinäis-s:llisen inessiivin esiintymisalueilta tai sen reunamilta, ja ne ovat tulkittavissa *poissa*-sanana odotuksenmukaiseksi murrevarianteiksi samaan tapaan kuin seuraavat esimerkit satakuntalaismurteista:

Kiikk *emme me ollup poisa kup pari päivää.* (MA: PI 1977)

Kiikk *kun niinkik kauvan oli_n kottoo poisa ollu.* (MA: PI 1977)

Ypä *kissa on ollup poisa jo pari viikkoo.* (MA: RK 1983)

Edustus ei ole kuitenkaan täysin johdonmukainen; esimerkiksi Kemistä on myös geminaatta-s:llinen *poissa*-näyte:

Kemi *mistä sille veru_a pannee kun se om myötänsäp poissa*

(MA: OKa 1968,70)

Mielenkiintoinen on seuraavakin tapaus, jossa geminaatallista *poissa*-muotoa on käytetty latiivisesti:

YTor *mi olèn hopusta häätynyt siihel laittaap peittoa ja kääntääp pää poissa.* (MA, KMä 1986)

Lokatiivisten *poisa*^(x)-esiintymien levikki on esitetty kartassa 2 (s. 38).

3.3 Muita mainintoja ja huomioita

Murre-esimerkkien lisäksi SMSA:n sanalipusta löytyy Lauri Lounelan huomautus (vuodelta 1938):

poisa' adv = pois

”*pijan se puttoa poësa*”

(Tämä lativinen käytäntö on Kajaanin kaupungissa ja sen lähiympäristössä varsin tavallinen. Itään ja pohjoiseen päin se ei pitkälle ulotu.)

Länsi- ja eteläsuunnan levikistä Lounela ei sano mitään, ja itä- ja pohjoissuunnankin ilmaus ”ei pitkälle” on aika epämääräinen. Suomussalmen äännehistoriaa käsittelevässä pro gradu -työssään Salme Koponen (1931: 148) viittaa myös siihen, että *poisa*-muotoa käytettäisiin kyseisessä pitäjässä:

Sisäheittoilmiöitä

--

e > Ø sanassa *poës*, *poësa*.

Usein käytetään kuitenkin muotoa *poëkkēn*.

Kun kuitenkin Koposen murrenäytteissä ei muotoa esiinny eikä sitä muistakaan Suomussalmen teksteistä ole löytynyt, on sitä pidettävä korkeintaan harvinaisena. Paavo Suihkonen kirjoittaa väitöskirjassaan Kala- ja Lestijokilaakson murteista:

Reis- ja Haapajärvellä sanotaan aina *pòis* (~ HaaJ *pòisa*), mutta kaikkialla muualla *pois* (~ *poisa*) ~ *poijes*.

Esimerkkejä *poisa*-muodoista Suihkosella on vain Haapajärveltä ja Nivalasta.

Luvuissa 3.1 ja 3.2 lueteltujen *poisa*^(x)-esiintymien pohjalta on piirretty levikkikartat 1 ja 2 (liitteinä). Karttasymboleista avoin ja täytetty pallo ovat toisensa poissulkevia siten, että avoin pallo on niiden pitäjien kohdalla, joissa esiintyy pelkästään tauonetisiä *poisa*-muotoja (jäännöslopukkeellisuus on epävarmaa), kun taas täytetty pallo merkitsee, että pitäjästä on varmoja jäännöslopuke-esiintymiä (ja mahdollisesti myös epävarmoja).

Kartassa 1 käytännössä kaikki symbolit osoittavat tutkittavana olevaa erikoisilmiötä siinä mielessä, että kyseessä on *a*:llisen *poisa*^(x)-muodon käyttö lativisessa merkityksessä. Muoto voidaan olettaa varmasti jäännöslopukkeelliseksi myös niissä pitäjissä, joista on vain tauonetinen näyte, ainakin Kainuun alueella, koska siellä yksinäis-s:llinen inessiivi on tuntematon eikä jäännöslopukkeettomia

poisa-muotojakaan ole havaittu. Kartassa 2 sen sijaan muut kuin varmasti loppu-kahdennukselliset esiintymät (täytetty pallo) voidaan myös tulkita tavallisiksi yksisiksi inessiiveiksi. Tekisi mieli olettaa, että tietyn pitäjän edustus olisi yhtenäinen, jolloin jäännöslopukkeellisen muodon esiintymisestä kartassa 1 voisi päätellä, että myös kartan 2 epävarma esiintymä viittaisi periaatteessa jäännöslopukkeelliseen muotoon, mutta käytännössä asiat eivät ole näin yksinkertaisia. Molemmissa kartoissa on pitäjiä, joihin on merkitty sekä varmasti jäännöslopukkeellinen (täytetty pallo) että jäännöslopukkeeton (vinoviiva) esiintymä. Variaatiota esiintyy paitsi pitäjien, myös idiolektien sisällä (ks. s. 10).

Karttoja vertaillen on mielenkiintoista havaita, että latiivisessa käytössä *poisa*^(x)-esiintymiä on runsaasti Kainuun ja Keski-Pohjois-Pohjanmaan sisämaassa, kun taas lokatiivisen käytön esiintymät keskittyvät enemmänkin Pohjanmaan rannikkoseudulle – yksinäis-s:llisen inessiivin alueelle. Varmasti *sA*-inessiivin läsnäolo vähintäänkin tukee *poisa*^(x)-muodon lokatiivista 'poissa'-käyttöä, jollei niitä käsitetä suorastaan samaan muotoryhmään kuuluviksi; huomattakoon kuitenkin, että *poisa*^x-muotoa käytetään jäännöslopukkeellisena aivan rannikkopitäjissä saakka ja Hailuodossakin.

Kartassa 1 on pari selitystä vaativaa selvää poikkeamaa yhtenäisestä levikki-alueesta. Karstulan esiintymä Keski-Suomen puolella on sinänsä selvä jäännöslopukkeellinen *poisa*^x-muoto. Toisaalta pitäjistä on vain yksi esimerkkilause MA:sta, ja samassa sanalipussa Maiju Seilonen ilmoittaa *poisa*^x-muodon pitäjässä ”harvinaiseksi”. Kyseessä voi olla yksittäistapaus, mahdollisesti informantti, joka on kotoisin pohjoisempaa. Huom. myös, että tieto on melko uusi (1984).

Toiseksi kartassa 1 pistää silmään Hinnerjoen tauonetinen *poisa*-esiintymä lounaismurteiden alueella. Tällä esiintymällä on vaikea kuvitella olevan yhteyttä pohjoiseen *poisa*^x-muotoon; ennemminkin kyseeseen voisi tulla satunnainen lipsahdus, sekaantuminen *poisa*-inessiivimuotoon tai sitten lauseenloppuinen muminavokaali (vrt. luku 6.2), mihin viittaisi loppu-A:n soinnittomuus. Huomattakoon, että samassa pitäjässä esiintyy myös muotoa *poisi* (ks. 6.2).

4. TÄYDENTÄVÄT TIEDUSTELUT

4.1 Taustaa

Saadakseni arkistomateriaalia täydentäviä tietoja ja mahdollisesti jonkinlaisia viitteitä *poisa*-muodon nykyisestä käyttöalueesta – arkistotiedothan ovat kuitenkin keskimäärin useamman vuosikymmenen ikäisiä – olen kysellyt asiasta muutamilta pohjoisemmasta Suomesta kotoisin olevilta opiskelijoilta sekä suullisesti että sähköpostin välityksellä. Tällaisiin välikäsien kautta saatuihin tietoihin kannattaa tietysti aina suhtautua tietyllä varauksella, etenkin kun käsiteltävänä on *poisa*^x-muodon kaltainen ilmiö, jossa esimerkiksi on ilmeinen sekoittumisen vaara yksinäis:lliseen *poisa*-inessiiviin, ja varsinkin jos ihminen ei ole itse kotoisin paikkakunnalta vaan on vain kuullut sikäläisten puhetta, voi syntyä vääriäkin muistikuvia. Syntyperäisen paikkakuntalaisen kielitajuun voinee kuitenkin yleensä luottaa; toinen asia sitten on, ymmärretäänkö mistä on kysymys – itse havaitsin hieman ongelmalliseksi selittää sähköpostissa maallikolle lyhyesti ja ymmärrettävästi loppukahdennusta. (Kyseinen suomen kielen ilmiö on itse asiassa jossain määrin ongelmallinen koko tutkimuksen kannalta, mm. koska sen ilmeneminen riippuu lauseasemasta ja merkintätavat eri lähteissä ovat horjuvia. Yleensä loppukahdennuksen tiedostamista hankaloittanee sekin, että kirjakielessä sitä ei merkitä mitenkään.) – Useimmat vastaajat olivat kuitenkin jossakin määrin lingvistisesti suuntautuneita, suomen kielen tai yleisen kielitieteen opiskelijoita.

4.2 Vastaukset

Kainuun puolelta kyselyt tuottivat samansuuntaisia tuloksia kuin murrearkistot. Varpu Jaskaran Suomussalmelta kotoisin oleva tuttava (n. 30 v.) ei *poisa*^x-muotoa tunne samoin kuin tämän äitikään, mutta Ristijärveltä kotoisin oleva isä saattaisi sitä kuvitella käyttävänsä. Kajaanista kotoisin olevalle kieliteknologian opiskelija Tero Aallolle muoto jäännöslopukkeineen on täysin normaali, ja kesällä Kajaanissa ollessaan hän teki huomioita sen käytöstä tuttavapiirissään:

(kahvipöydässä) ”Pitääkö tuo kakku nyt syödä poisa?”

(ICQ:ssa) ”Mä luulin et sä menit poisa.”

(Sotkamon Naapurivaaralla lavatansseissa) ”Tunnin päästä lähetään poisa.”

Sanan käytöstä Tero arvioi: ”*poisa* on kaikkein luontevin lauseen lopussa, jolloin se tavallaan tasapainottaa sen loppua. Lauseen sisällä se esiintyy harvemmin, ja silloin se kuulostaa erityisen murteelliselta.”

Pudasjärveltä kotoisin oleva, Oulun yliopistossa kandidaatintutkielman Pudasjärven murteesta tehnyt Eeva Tirola ei pidä *poisa*-muotoa Pudasjärven murteeseen kuuluvana. Sen sijaan Oulussa se on hänestä tavallinen, mutta lähinnä merkityksessä ’poissa’. ”Loppukahdennus kuuluu sanan lopussa AINA: esim. oululainen opettaja voisi sanoa: *Tännään oli kolome oppilasta poisak koulusta tai poisa’ oli Kalle ja Ville*”. Hän mainitsee myös, että hänen tervolalainen kaverinsa voisi sanoa: ”*Se on ollut viime aikona aivam poisat tolaltaan.*”

Oulusta on muunkinlaisia tiedonantoja: siellä opiskeleva Tapio Lohi ei pidä ’pois’-käyttöä mahdollisena, sen sijaan Helsingissä opiskelevan, Oulusta kotoisin olevan Anri Kontion mielestä se on mahdollinen, ja sekä loppukahdennuksen kanssa että ilman: *otas se poisas siitä ja otas se poisa siitä* olisivat molemmat käypiä.

Sodankylästä kotoisin olevan Katja Litolan mukaan *poisa*^x-muotoa käytetään Sodankylässäkin, tosin vaihtelua on paljon, kuten muissakin kielenpiirteissä (-ssA-inessiivi on kuulemma tavallinen, mutta -sA-muotojakin voi kuulla). Mahdollisia ovat esim. lauseet *meep poisas siitä* ja *se lähti poisat täältä*. Katjakin pohtii oma-aloitteisesti sanan suhdetta eri lauseasemiin: hänen mielestään *poisa* on luontevampi lauseen keskellä, ja hän miettii, voisiko sitä lauseen lopussa käyttääkään.

Kati Hakalan mukaan hänen Kannuksesta kotoisin olevan tuttavansa käyttää jäännöslopukkeellista *poisa*-sanaa ’pois’-merkityksessä.

Leena Heikkilä muisteli Oulaisista kotoisin olevan tuttavansa käyttävän geminaatallista *poissa*-muotoa ’pois’-merkityksessä. Tässä käytössä kertoi myös eräs hänen oululainen kontaktinsa *poissa*-sanaa saattavan kuulla Oulussa, mutta lähinnä lasten kielessä.

4.3 Päätelmiä

Kyselyjen perusteella täydennetty jäännöslopukkeellisen *poisa*^x-muodon levikki on esitetty kartassa 3. Saadut vastaukset viittaisivat ainakin kahdella suunnalla laajempaan levinneisyyteen kuin arkistomateriaalin tiedot. Onko tämä tulos selitettävissä arkistomateriaalin puutteellisuudella vai sillä, että ilmiön esiintymisalue on todella laajentunut?

Ensinnäkin on todettava, että käytetyt arkistokokoelmat ovat laajoja, mutta eivät kuitenkaan pysty antamaan täydellistä kuvaa suomen murteista. MA:n aineistot ovat suhteellisen kattavia niiden pitäjien osalta, joista on valmis pitäjänkokoelma olemassa, mutta näitä on vain 129 pitäjästä (suppeampia tai keskeneräisiä kokoelmia kolmisenkymmentä), kun kaikkiaan suomen murrealueella pitäjiä on noin 500. SMSA:n aineisto on alueellisesti kattavampi, mutta eri pitäjien kokoelmien laajuus (ja laatu) vaihtelee huomattavasti. Kun otetaan huomioon, että *poisa*^x ei näytä missään olevan ainoa käytössä oleva adverbivariantti, vaan esiintyy yleensä yleiskielisen *pois*-muodon rinnalla, ja käyttö on nähtävästi jonkin verran idiolektiikohtaista, ei olisi lainkaan hämmästyttävää, vaikka arkistomaininta puuttuisi useastakin pitäjästä, joissa muotoa on kuitenkin aineiston keräämisaikana käytetty. Sitäkin riittämättömämmiltä tuntuvat satunnaisten litteraatioiden poiminnot, joista en löytänyt kuin kaksi *poisa*-esiintymää³ yhteensä n. 60 tunnin aineistosta.

Toisaalta, vaikka arkistomateriaalissa epäilemättä on aukkoja, sen pohjalta hahmottuu kuitenkin *poisa*^x-muodolle melko selkeä levikkialue, jonka ulkopuolelle tuoreet tiedonannot osoittavat (huom. kuitenkin MA:n tieto Karstulasta). Kyselyjen pohjalta en siten pitäisi mahdollisena sellaista johtopäätöstä, että kyseessä on yhä leviämässä oleva murreilmiö. (Vrt. myös historiallisiin päätelmiin luvussa 6.)

³ Nämäkin esiintymät olivat sitten samoja: Lea Keränen oli graduaan (1930) varten keräämiään Paltamon murremuistiinpanoja lukenut Lauri Kettuselle parlografiin, josta Kettunen oli litteroinut niitä murrenäytekokoelmaansa (Kettunen 1930a: 204–207), mukana myös satu, jossa... *kettu sano [karhulle] jotta mee' avannolle ja pistäh häntäsi avantoon ku' om paljon kiiluvie taevaalla, nim pia' on kala joka karvan nenässä. jos vähän nipistellööhi, elä otah häntä poesa.*

5. ESIINTYMISEN RIIPPUVUUS LAUSEASEMASTA

Kiintoisasti edellisessä luvussa referoimistani vastaajista yksi oli sitä mieltä, että *poisa*^x esiintyy kaikkein luontevimmin lauseen lopussa, kun taas toisen mielestä lauseenloppuinen asema on milteipä mahdoton. Päätin tutkia, mahtaisiko jommassa-kummassa väitteessä olla perää aineiston valossa. Luvun 3.1 latiivisista *poisa*(^x)-esiintymistä 35 sijaitsee lauseen lopussa ja 25 (20 jäännöslopukkeellista + 5 ilman jl:ta) muussa kohdassa lausetta. Luvun 3.2 lokatiivisista tapauksista taas 14 sijaitsee lauseen lopussa ja 21 (10+11) muussa lauseasemassa. Latiivisessa käytössä siis *poisa*(^x) näyttäisi esiintyvän voittopuolisesti lauseen lopussa, kun taas lokatiivisessa käytössä jakauma ei ole yhtä selvä. Vertailun vuoksi olisi hyvä tehdä vastaava laskelma myös muiden varianttien, lähinnä *pois*-muodon, sijoittumisesta lauseissa, jotta voitaisiin tehdä päätelmiä *poisa*(^x)-muodon mahdollisesta erikoislaadusta lause-aseman suhteen.

Seuraavassa on myös joitakin äitini puheesta kirjaamia *pois*, *poisa*^x-näytteitä. Näiden muutamien esimerkkien perusteella näyttäisi siltä, että hänellä lauseen loppuun valikoituisi kahdesta vaihtoehdosta mieluummin *poisa*^x. Uusimpiin näytteisiin olen merkinnyt myös lausepainon siltä varalta, että painotuksella osoittautuisi olevan merkitystä *poisa*^x-muodon käytön tai alkuperän kannalta. Ainakaan näiden näytteiden perusteella ei painotuksella kyllä näyttäisi muodon valintaan mitään selvää yhteyttä olevan. – Huomautettakoon myös, että vapaasta puheesta muistiin merkittyinä näissä näytteissä painotuksen merkintä ei välttämättä ole aina aivan tarkkaa, sikäli kuin sitä nyt ylipäättäänkään on mahdollista täysin objektiivisesti tehdä.

kun nyt pysyis se syöpä siitä poisa
min_oon "niim paljor 'repinyt täältä "töh'nää 'poi'sa!
no 'otas se "maito siitä 'sittep 'poisa.
no ne [ruuvit] pitää 'ensi ottaap "poi'sa.
otas se poisas siitä
otat nyt nämä ja pistät siitä poisak kun se vielä rupee höyläämään
nuohav voi tuolta viskatap poisak kuhan kerkiää

vien nyt 'sinä tosta noita poisaj, jo 'mennessäsi
 ä'läs nyt 'menep "poisah 'hei,
 otim 'poisak katot tuon, se otetaan 'nykyjääm 'pois kun - -

'sitte, viet "pois siitä sem 'mita"
 ottaa "pois kaikki 'ovet ni ei 'tarvihes sittel 'laittaa [ovia kiinni].
 [kissalle:] 'kiti menee nyt 'pois täältä.
 no, 'meneppäs pikku kiperi 'pois si(itä).
 'tostakiv vois ottaap 'pois katot tuota, 'laudalta tuota, - -
 'korjasin_oman 'taskulamppuni 'poiš. [š myös jotenkin painollinen, lähes
 tavua muodostava]

Tutkittavana olevien adverbien esiintymistä eri lause- ja painoasemissa pitäisi kyllä tutkia vielä laajemmasta aineistosta, ennen kuin niiden riippuvuuksista voidaan sanoa mitään kovin varmaa, saati tehdä niiden perusteella päätelmiä esim. *poisa*^x-muodon alkuperästä.

6. ALKUPERÄSELITYKSIÄ

Tutkittavana olevan *poisa*^x-muodon yhteys *poissa*-sanan yksinäis-s:lliseen murre-varianttiin tuntuu ensikatsomalta melkein liiankin ilmeiseltä. Ainoa, mikä kuitenkin sotkee kuvaa, on muodossa esiintyvä jäännöslopukke, jota ei inessiivi-muotoihin missään eikä koskaan ole kuulunut. Käsittelen mahdollisuuksia näiden murrehistorialliseen yhdistämiseen luvussa 6.4; sitä ennen esitän kuitenkin joitakin vaihtoehtoisia selityksiä *poisa*^x-muodon taustaksi.

6.1 Liitepartikkeli *-han*

Luvun 3.1.1 lopussa esiintynyt Nurmeksen näyte panee tarkemmin katsoen miettimään, onko siinä esiintyvä *pòesan* oikeastaan lyhentymä muodosta *pòeshan*, rinnasteisesti seuraavan lauseen alkusanan *ràotasethan* kanssa:

Nmes [Ovatko luokit puisia?] *èè, pòesan ne on ne puiset, ràotasethan ne nyt oj jo luokitki.* (MA: KMu 1979–80)

Jos tässä tapauksessa olisikin kysymys satunnaisesta lyhentymästä, voisi kuitenkin ajatella, että *poisa*^x-muodon taustalla olisi samanlainen ilmiö: Painollisissa asemissa *han*-liitepartikkelin kanssa esiintynyt *poishan* olisi aluksi satunnaisesti lyhentynyt muotoon *poisan* tai *poisa*^x – vähäsonorisen *h*:n katoaminen voimakkaamman mutta hälyltään samantapaisen *s*-spirantin jäljestä tuntuu hyvin mahdolliselta, ja loppu-*n*:n edustuminen jäännöslopukkeen tavoin on pohjoisissa savolaismurteissa tavallista. Liitepartikkelin hämärtyttyä muoto olisi sitten leksikaalistunut 'pois'-merkitykseen niin, että sitä olisi alettu käyttää myös painottomissa lauseasemissa. Alla on Pohjois-Savosta pari esimerkkiä, joissa esiintyy mahdollisen alkumuodon tyyppisiä liitepartikkelillisiä muotoja.

LapL "niitä 'minä pyysin sillon 'nuorra ollessa mutta, 'sehii, 'poeshan ne 'jää 'aeja olloo 'nekkii. (LA)

HauV "poesha sitä tul' sieltä. (LA)

Esitetty malli selittäisi luontevasti *poisa*-muodon latiivisen 'pois'-käytön. Heikkoutena on kuitenkin muun muassa se, että mistään murteista ei ole osoitettavissa oletettuja välimuotoja – *poisan* muun konsonantin kuin *n*:n edellä tai

poisha^x missä tahansa ympäristössä, jollei jälkimmäiseksi sitten lueta ylläolevaa Haukivuoren esimerkkiä, jossa tosin näyttäisi olevan *n:n* täydellinen kato ja siten tavurakenne, joka ei tuntuisi suosivan *h:n* katoamista. Räisänen mainitsee Kainuun murteiden äännehistoriassaan (1998:127–8) *hAn*-liitteen *h:n* katotapauksista, mutta niitä esiintyy vain *kuka*- ja *mikä*-pronominien ja toisten liitepartikkelien jäljessä (*täötyypäär ruveta* ; *missään se minun nëole* 'on). Levinneisyysaluekin tuntuu sopivan huonosti selitykseen: loppu-*n:n* jäännöslopukemainen kehitys on ominaista Pohjois-Savon murteille, joissa *poisa*^x-muotoa ei kuitenkaan esiinny; sen sijaan Kainuun ja Pohjois-Pohjanmaan puolella loppu-*n* on yleisemmin säilynyt tai kehittynyt nasaalivokaaliksi (Kettunen 1940a: 120–124). Sitä paitsi tuntuu hieman epäuskottavalta, että uudismuodoste olisi voinut syntyä ja levitä näin harvaan esiintyvistä lauseasemasta: *han*-liitteen kanssa esiintyessään sanan on oltava erityisen painotettu ja sijaita lauseessa ennen predikaattiverbiä. Kaikista luvussa 3 luetelluista 101 *poisa*^(x)-näytteestä vain kaksi on tämänrakenteisina mahdollista tulkita *han*-liitteelliseksi: edellä ollut Nurmeksen näyte sekä seuraava näyte Sotkamosta.

Sot *no poësa* 'on järki sillä ottajalla (SMSA: LL 1954)

6.2 Sekundaarinen loppuvokaali

Yleensä kieleen ei ilmesty tyhjistä aineksia, vaan päinvastoin äänteitä tuppaa sananmuodoista häviämään. Yleisen etymologioinnin periaatteen mukaan kahdesta samaa alkuperää olevasta muodosta pitempi, ”täydellisempi” on samalla alkuperäisempi. Kuitenkin joskus sananmuotoihin lisätään ”ylimääräisiä” äänteitä esimerkiksi ääntämistä helpottamaan; esimerkkejä tällaisista lisävokaaleista ovat espanjan *escuela* ja unkarin *iskola* (< lat. *schola*, ’koulu’) ja suomen murteissa konsonanttien väliin lisätyt švaa-vokaalit (*palakka* < *palkka*). Suomen eri murteista tavataan myös sanan loppuun lisättyjä ”ylimääräisiä” vokaaleja, joita yleisimmin kutsutaan sekundaarisiksi loppuvokaaleiksi: *ong*, *kunu*, *nyty* ’on, kun, nyt’ (Genetz 1890: 134; Virtaranta 1957: 794–5; Räisänen 1972: 330–1). Näitä vokaaleja esiintyy lähinnä dentaalikonsonanttien *n*, *t* jäljessä, ja yleensä vokaalin kvaliteetti on sama kuin loppukonsonanttia edeltävän vokaalin (joskus vokaali on kuitenkin hyvin lyhyt tai redusoitunut). Usein kyseinen sana edeltää taukoa ja on painokkaasti lausuttu.

Kyseessä on mitä ilmeisimmin ”muminavokaali”, joka syntyy, kun tarmokkaasti äännetyn sananloppuisen konsonantin sulkeuman avautuessa ääntöilmaa on jäljellä niin paljon, että sen purkautuessa kuuluu edeltävän vokaalin kaltainen äänne. Sekundaaristen loppuvokaalien käyttö on hyvin yksilökohtaista. (Virtaranta 1957: 795; Räisänen 1972: 330–1.)

Nähtävästi sekundaarisia vokaaleja voi esiintyä myös s:n jäljessä, sillä Virtaranta mainitsee Viljakkalasta esimerkin *viätiim poisi* (Virtaranta 1957: 795). Tällaisesta *poisi*-muodosta löytyy hämäläis- ja lounaismurteista seuraavanlaisia arkistonäytteitä (ks. myös kartta 4):

Hin *seol poisi lukuvorolt* [= lukusilta] (SMSA: PH 1965)

Raum *meni poisin* [= eteenpäin vain, mitään aristelematta] (SMSA: VS 1964)

Sau *vaik mä poisikki menè ni hä nukku* [vuokralle tullut mies talossa ja pitää vahtia] (SMSA: MV 1970–74)

Sau *taìs sen tehre* [nim. seurustelun vuoksi] *jouùtup poisiki* [virasta] (SMSA: MV 1970–74)

Sau *vaik me poisikki menè* -- (MA: MV 1970–74)

Sau *eì me niit* [vanhoja vaatteita] *siit poisikka pisteny.* (MA: MV 1970–74)

Kuru *poisi, että ne* [jyvät] *selekesi.* (MA: AP 1975–77)

Kuru *se* [tuohi] *lähti helpostip poisi.* (MA: AP 1975–77)

Kuru *ne oljet sittep poisi* [kohlittiin]. (MA: AP 1975–77)

Ruov *kun ne* [naapurit] *löiväk käsiään yhteen niin ne* [pulut] *meniväp poisi.* (PM 1976–79)

Ruov *se olis kyytinys sitte ehtoolla poisi.* (MA: PM 1976–79)

Vilp *kun tultii heinäniitulta poisi, että ...* (SMSA [ONA 1969])

Inkerin Venjoeltakin on yksi näyte:

Ven *mie ko tuisahan tuvasta, mänem poisi porstuvaahen ...* (SMSA)

Hinnerjoelta on lisäksi kerran muoto *poijes*:

Hin *ja ne sanos et: heleveti äkkim poijes!* (MA: MLP 1966–74)

Ei ehkä olisi aivan mahdoton ajatus, että Kainuun–Pohjois-Pohjanmaan alueella olisi *pois*-sanaan syntynyt vastaavanlainen sekundaarinen loppuvokaali. Vokaali ei diftonginreduktion takia täällä voisi olla *i*, vaan odotettava muoto olisi *poese*. ”Muminavokaali” ei kuitenkaan välttämättä aina toteudu täysin edeltävän vokaalin kaltaisena, vaan myös avoimempana kuten muodoissa *niine* (< *niin*), *tota noina* (< *tota noin*) (Virtaranta 1957: 794–5). Tällä tavoin voisi olla perusteltavissa myös ylimääräinen *a*-vokaali latiiivimuodossa *poisa*. Jäännöslopukkeenkin ilmaantuminen voisi olla mahdollista, jos on uskottavaa ja tälle murrealueelle sovellettavissa, mitä Artturi Kannisto (1897: 17) kirjoittaa Urjalan seudun murteista:

Lause katkaistaan joskus kesken, kun ei oikein olla selvillä jatkosta. Viimeinenkin sana lausutaan silloin täydellisesti. Jos se loppuu konsonanttiin, kuuluu usein vielä konsonantin jäljestä vokaali, joka on tavallisesti sama kuin konsonantin edellinenkin, joko lyhyenä tai puolipitkinä. Loppuvokaali päättyy tässä tapauksessa yleensä vahvaan, laryngaaliseen, joskus henkäyslopukkeeseen.

Loppukahdennuksellisen ääntämyksen säilymistä olisi voinut tukea Kainuussa yleisen latiiivimuodon *toisa*^x analogia (esim. *toisappäin* → *poisappäin*). Räisäsellä (1998: 171) on esimerkkejäkin konsonantin kahdennuksen analogisesta leviämisestä: Kainuusta tavataan muotoja *veäräppäen*, *sèisappisteessä* (~ *seisaspisteessä*) [’seisaallaan; talvipäivän seisausten aikaan’], *silimäkköaavalta* (~ *silimäkoaavalta*) [’silmämitalla arvioiden’], *ulakkantilta* [’etäältä’].

Sekundaarisen loppuvokaalin yleistymisen puolesta voisi puhua pyrkimys suomelle ominaiseen kaksitavuiseen, tasapainoiseen sanahahmoon; vrt. Tero Aallon huomautus *poisa*-sanana ”tasapainottavuudesta” lauseen lopussa s. 20, mikä ehkä osittain liittyy myös lyhyen sanan ääntämisestä jäävään ääntöilman ylijäämään. Toisaalta tuntuisi kyllä aika erikoiselta tällaisen muminavokaalin yleistyminen ja laaja leviäminen tietyssä sanassa, koska *nyty*, *ono* -tyyppiset muodot esiintyvät yleensä vain joidenkin henkilöiden idiolekteissa, ja niiden käyttäjät ovat kaikkialla saaneet osakseen matkintaa ja liikanimiä: ”Kunu-Kustaa”, ”Veittijärven Ono” (Virtaranta 1957: 795).

6.3 Vanha latiivi?

Seppo Räsänen (1972: 373–4) ja Alpo Räsänen (1998: 171) luettelevat molemmat teoksissaan *poisa*^x-muodon sellaisten latiivimuotojen kuin *kansa*^x, *kahda*^x, *toisa*^x joukossa. Räsäsellä on jopa *poisa*-muotoja esimerkeissä loppu-*k:n* kadosta tauon edellä (1998: 163); hän siis nähtävästi olettaa aiemman **poisak*-muodon olemassaolon. Voisiko kyseessä olla alkuperäinen latiivimuoto? On huomattava, että jo *pois*-muoto sisältää latiivin päätteen -s. Erilaiset pleonasmit ja epäsäännöllisyydet eivät kuitenkaan ole harvinaisia kielen kehityksessä, varsinkaan partikkelien piirissä. Esimerkiksi *poissa*-muodonkin Lauri Hakulinen (1979: 103, 110) selittää kontaminaatiomuodosteen, ja onhan translatiivin pätekin muodostunut kahdesta latiivin päätteestä (-k ja -s).

poisa^x-muodon vanhaa kantasuomalaista perua voisi tukea sellainen mielenkiintoinen seikka, että muodolla on tarkka äänteellinen vastine vatjan kielessä. Itävatjassa, jossa sananloppuinen *k* on säilynyt (*G:nä*), tunnetaan muoto *poizaG*, jonka merkitys on 'pois'. Myös muotoja *poiza* ja *poiz* tavataan. (Kettunen 1930c: 48–50, SKES s.v. *pois*.) On kuitenkin varsin epätodennäköistä, että kyse olisi vanhan kantasuomalaisen muodon jatkajista. Jos näin olisi, olisi luultavaa, että *poisa*^x-muodosta olisi jälkiä eri puolella suomea, tai eri puolella jotakin tiettyä murrealuetta, jos oletetaan, että ilmiö on rajoittunut vain osaan kantasuomen murteita. Todellisuudessa kuitenkin levikkialue on suhteellisen selkeärajainen pohjoisen Suomen alue, joka on asutettu melko myöhään ja eri lähtöalueilta käsin. Ei ole luultavaa, että *poisa*^x olisi alun perin kuulunut sekä sydänsavosta muuttaneiden kainuulaisten että länsisuomalais-savolaisesta väestönsulaumasta muodostuneen keski- ja pohjois-pohjalaisväestön kieleen mutta hävinnyt kaikilta niiltä alueilta, joilta nämä olivat peräisin. Huomattakoon erityisesti, että *poisa*^x-alueen raja on hyvin selvä sydänsavolaisia murteita vastaan. Jos muoto olisi vanha, pitäisi siitä olla merkkejä vanhoissa kirjallisissa muistomerkeissä, mutta ainakaan Agricolalla ei sitä esiinny eikä kalajokelaisen Ljungo Tuomaanpojan lainsuomennoksissakaan, joissa muuten esiintyy monia vanhoja pohjalaispiirteitä. Kun sitä paitsi *poisa*^x vaikuttaa pikemminkin leviävältä kuin häviävältä murrepiirteeltä, on luultavampaa, että muoto on syntynyt erikseen toisaalta kainuulais-pohjois-pohjalaisella alueella ja toisaalta

vatjassa, joka sekin on tietynlainen kielien ja murteiden törmäysalueella sijaitseva yhdistelmäkielimuoto.

6.4 Yhteys lyhyeen inessiiviin

Latiivisessa 'pois'-merkityksessä käytetty *poisa*^x näyttää hyvin samalta kuin Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan rannikkoseuduilla käytetty yksinäs-s:inen inessiivi *poisa*, ja näiden käyttöalueet ovat osittain päällekkäisetkin. Tuntuisi jotenkin luonnolliselta, että edellinen olisi syntynyt jälkimmäisestä, mutta miten voitaisiin selittää lokatiivismerkityksisen *poisa*-sanan siirtyminen latiiviseen käyttöön ja vielä jäännöslopukkeen ilmaantuminen?

poisa^x-ilmiön esiintymisalue on eri murteistojen törmäysaluetta, ja sen keskiössä ovat keski- ja pohjoispohjalaiset murteet, jotka ovat jo itsessään lännen ja idän välisiä sekamurteita. Nähdäkseni selitys voisi perustua murteiden interferenssiin ja analogiaan. – Kuten luvussa 2.2 mainittiin, *pois*-sanaa käytetään laajalti murteissa sekä latiivisessa (*mennäp pois*) että lokatiivisessa merkityksessä (*ollap pois*). Voisi ajatella, että savolaisten uudisasukkaiden saapuessa Pohjanmaan jokilatvoille he olisivat ymmärtäneet kuulemansa oudon länsisuomalaisen *poisa*-inessiivimuodon tavallisen *pois*-muodon variantiksi, ja alkaneet käyttää sitä sitten *pois*-sanana vastineena myös latiivisessa merkityksessä.⁴ Jäännöslopuke olisi sitten lisätty muotoon muiden latiivisten adverbien analogiasta, kuten *toisa*^x (vrt. s. 27). Myös kaksitavuisen sanahahmon ”tasapainoisuus” on voinut edistää käytön leviämistä, kuten kohdassa 6.2, s. 27 jo ounasteltiin.

Vaikka *poisa*^x-muoto olisikin syntynyt pohjalaismurteiden puolella, ei sen nykyistä esiintymistä savolaispohjaisessa Kainuussa ole myöskään vaikea selittää. Kainuun väestö on jo 1600-luvulta saakka ollut hallinnollisesti sidoksissa Savon sijasta Pohjanmaan rannikkoseutuun; Oulu on ollut myös alueen taloudellinen keskus. Niinpä myös Oulun seudun murre on ollut metsäkylien savolaismurretta arvostetumpaa, ja monet savolaiset kielenpiirteet kuten *myö*, *työ*, *hyö* ja *männä* ovat aikojen kuluessa väistyneet Kainuussa läntisten varianttien tieltä (Räisänen 1972:

⁴ Kuvaavaa on, että eräs informanttini, jonka omaan murteeseen *poisa*-muoto ei kuulu, kuvaili oululaisten *poisa*-sanana käyttöä 'pois'- ja 'poissa'-merkityksissä: ”se on aivan kuin väännös sanasta *pois*”.

22). Näin on aivan ymmärrettävää, että myös Oulun seudulla käytetty *poisa*^x on päässyt leviämään Kainuuseen; sen sijaan Pohjois-Savon puolella sille ei ole sosiaalista tilausta ollut. Kuvaan sopii myös hyvin, että *poisa*^x vaikuttaa olevan suosituin Kainuun alueen ainoassa kaupungissa Kajaanissa ja sen ympäristössä – tunnetustihan kielen uudennokset leviävät ensimmäisinä ja nopeimmin suurempien paikkakuntien ja kaupunkien välillä (ks. esim. Chambers & Trudgill 1998: 170–).

7. LOPUKSI

Murreaineiston perusteella jäännöslopukkeellisen *poisa*^x-muodon levikki näyttäisi karttojen 1–3 mukaisesti keskittyvän Pohjois-Pohjanmaalle, Keski-Pohjanmaan pohjoisosiin sekä Kainuussa Kajaanin ympäristöön. Nähtävästi kyseessä on savolais- ja pohjalaismurteiden törmäyksessä syntynyt sekaantumamuoto, joka edelleen osoittaa leviämisen merkkejä.

Muodon levinneisyyttä voisi kyllä vielä kartoittaa tarkemminkin kuin mihin tämän tutkielman puitteissa on ollut aikaa, toisaalta käymällä läpi paljon enemmän tallennettua murreaineistoa (mahdollisesti myös Suomen kansan vanhojen runojen kokoelmasta, josta voisi saada parempaa aikaperspektiiviä), toisaalta taas kenttä-tutkimuksen avulla. Myös muiden 'pois, poissa' -murrevarianttien esiintymisen, käytön ja keskinäisten suhteiden tarkempi selvittäminen voisi tuoda lisävalaistusta *poisa*^x-muodon synnyn ja levikin kysymyksiin.

LÄHTEET JA LYHENTEET

Kirjallisuus (myös painamaton)

CANNELIN, KNUT 1888: *Tutkimus Kemin kielimurteesta*. SKS, Helsinki.

CHAMBERS, J. K. & TRUDGILL, PETER 1998: *Dialectology*. Second edition. Cambridge University Press, Cambridge.

ESMÄH II = ks. MIELIKÄINEN 1994

GENETZ, ARVID 1890: *Suomen partikkelimuodot*. Helsinki.

HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Kust.oy Otava, Helsinki.

HY = Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

KAINUHARJU, SIRKKA 1967: Passiivin käytöstä Ristijärven ja Hyrynsalmen murteessa. Pro gradu -työ. HY.

KANNISTO, ARTTURI 1897: *Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta*. Helsinki.

KERÄNEN, LEA 1930: Äänneopillinen tutkimus Paltamon murteesta. Pro gradu -työ. HY.

KETTUNEN, LAURI 1930a: *Suomen murteet I: Murrenäytteitä*. SKST 188.

————— 1930b: *Suomen murteet II: Murrealueet*. SKST 188.

————— 1930c: *Vatjan kielen äännehistoria*. Toinen, uusittu painos. SKST 185.

————— 1940a: *Suomen murteet III A: Murrekartasto*. SKST 188.

————— 1940b: *Suomen murteet III B: Selityksiä murrekartastoon*. SKST 188.

KMKS = ks. RÄSÄNEN 1972

KMÄH I–II = ks. RÄISÄNEN 1972 ja 1998

KOPONEN, SALME 1931: Suomussalmen murteen äännehistoriaa. Pro gradu -työ. HY.

KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKST 405.

LEINONEN, RIITTA 1971: Adjektiivien käytöstä Paltamon murteessa. Pro gradu -työ. HY.

LYSMÄH II = ks. VIRTARANTA 1957

LÖNNROT, ELIAS 1958 [1874–80]: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. Kolmas, manul-menetelmällä jäljennetty painos. WSOY, Porvoo.

- LÖNNROT, ELLI 1929: Havaintoja Sotkamon murteesta. Pro gradu -työ. HY.
- MIELIKÄINEN, AILA 1994: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria II: Vokaalit*. SKST 599.
- NS 6 = *Nykysuomen sanakirja* 6. Etymologinen sanakirja. Toim. Kaisa Häkkinen. Porvoo 1987.
- OSMÄH I = ks. PÄÄKKÖNEN 1971
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1971: *Oulun seudun murteen äännehistoria I: Sanansisäiset klusiilit astevaihtelusuhteineen*. SKST 289.
- 1994: *Oulun seudun murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 13. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283.
- RKPKM = ks. KUIRI 1984
- RÄISÄNEN, ALPO 1972: *Kainuun murteiden äännehistoria I: Vokaalisto*. SKST 307.
- 1982: *Kainuun murteiden ja nimistön opas*. Kainuun Sanomain Kirjapaino Oy, Kajaani.
- 1986: *Suomussalmen murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 5. SKST 434.
- 1993: *Kuhmon murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 12. SKST 581.
- 1998: *Kainuun murteiden äännehistoria II: Konsonantisto*. SKST 699.
- RÄSÄNEN, SEPPO 1972: *Kainuun murteiden kaasussyntaksi*. SKST 308.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VII. Helsinki 1955–1981.
- SKN = Suomen kielen näytteitä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja. Helsinki.
- SKN 1 = RÄISÄNEN, ALPO 1978: Suomussalmen murretta.
- SKN 6 = PÄÄKKÖNEN, MATTI 1979: Hailuodon murretta.
- SKN 9 = SARVAS, LEENA 1980: Lapinlahden murretta.
- SKN 12 = VEHMASKOSKI, MAILA 1981: Sallan murretta.
- SKN 13 = LEHTINEN, RAIJA 1982: Pihtiputaan murretta.
- SKN 19 = JUSSILA, RAIMO 1984: Kalajoen murretta.
- SKN 22 = TOIVIAINEN, KIRSTI 1985: Alatornion murretta.
- SKN 28 = RÄISÄNEN, ALPO 1987: Sotkamon murretta.

SKN 34–45, 47 (Markkova, Artjärvi, Lappee, Padasjoki, Lieto, Paavola, Jaala, Juupajoki, Hietämäki, Pielisjärvi, Kitee, Heinola, Saarijärvi) sähköisessä muodossa Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen korpuspalvelimella, hakemisto /korpus/murre/naytteet .

SKRK = ks. HAKULINEN 1979

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.

SKTS = SAUKKONEN, PAULI & HAIPUS, MARJATTA & NIEMIKORPI, ANTERO & SULKALA, HELENA 1979: *Suomen kielen taajuussanasto*. WSOY, Porvoo.

SM I–III = ks. KETTUNEN, LAURI 1930a–1940b

SML = Ruoppila, Veikko – Soutkari, Pentti (toim.) 1968: *Suomalainen murrelukemisto*. SKST 261.

SMS JOHD = TUOMI, TUOMO 1989: *Suomen murteiden sanakirja: Johdanto*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

SMTS = JUSSILA, RAIMO & NIKUNEN, ERJA & RAUTOJA, SIRKKA 1992: *Suomen murteiden taajuussanasto*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. Helsinki.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä*. Etymologinen sanakirja. SKST 556. Helsinki 1992–

SUIHKONEN, PAAVO 1992: *Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa*. SKST 577.

WENNOLA, J. H. 1897: *Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta*. Suomi III, 13. Helsinki.

VIRTARANTA, PERTTI 1957: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II: Vokaalit*. SKST 251.

Lisäksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ATK-korpuksesta:

Agricolan teokset I–III (1543–1552); Upsalan evankeliumikirjan katkelma (1500-l.). Hakemisto /korpus/wanha/agricola .

Ljungo Tuomaanpojan maanlainsuomennos (1601) ja kaupunginlainsuomennos (1609). Tiedostot /korpus/wanha/lait/lju.ml.sen ja /korpus/wanha/lait/lju.kl.sen .

Arkistolähteet

LA = Lauseopin arkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ATK-korpus, hakemisto /korpus/murre/lauseoppi .

MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. (Tarkasteltu vain signumin 811d lippuja.)

SMSA = Suomen murteiden sanakirjan arkisto, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

SP = Sananparsipankki. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ATK-korpus, hakemisto /korpus/murre/sp .

Kerääjien ja vastaajien nimistä käytetyt lyhenteet:

(MA:)

AN = Antero Niemikorpi

AV = Anja Vähäaho

AP = Anneli Pirttimäki

KMä = Katrimaija Mäkivuoti

LN = Liisa Näppä

MHA = Marketta Harju-Antti

MLP = Maija-Liisa Pohja

MS = Maija Seilonen

MV = Maila Vehmaskoski

OKa = Outi Karanko

PI = Päivi Ihalainen

PL = Petri Lauerma

PM = Pirjo Mettänen

RJ = Raimo Jussila

RKo = Raija Kouri

SJu = Silja Jutila

THi = Tauno Hirvonen

(SMSA:)

AI = Anna Isoniemi

AR = Ahti Raivio

EU = Eeva Uotila

HT = H. Toiviainen

IB = Iivar Björklund

JKe = J. Kemilä

JS = Jaakko Seppälä

KPf = K. A. Pfale

KS = Kauko Salo

KT = Kari Toiviainen

LKo = Lyyli Kokkonen

LL = Lauri Lounela

MV = Maila Vehmaskoski

OH = Olga Hokkanen

OKu = Oskari Kuitunen

RKu = Raakel Kurtti

SKl = Senja Kleemola

Tarkentavia lyhenteitä:

ONA = Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen nauhoitearkisto

PPO = Pohjoispohjalaisen osakunnan sananparsikilpailu

Nauhoitelitteraatiot

Litteraatiot seuraavista Oulun yliopiston suomen kielen nauhoitearkiston nauhoista (litteraatioiden kopiot MA:ssa):

Alavieska: ONA 199:1 (1 tunti)

Kemi: ONA 76:2 (1 tunti)

Kiiminki: ONA 3:1 (2 tuntia), ONA 573:2 (1 tunti)

Paltamo: ONA 414:1 (33 min)

Puolanka: ONA 288:1 (1 tunti), ONA 111:1 (1 tunti)

Rovaniemi: ONA 454:1 (1 tunti)

Pitäjännimien lyhenteet (ks. SMS JOHD: 89–93)

Antt = Anttola	Niv = Nivala
HaaJ = Haapajärvi	Nmes = Nurmes
HaaV = Haapavesi	Nmo = Nurmo
Hai = Hailuoto	OulJ = Oulujoki
HauV = Haukivuori	Paav = Paavola
HeiV = Heinävesi	Pal = Paltamo
Hin = Hinnerjoki	Pat = Pattijoki
Hyr = Hyrynsalmi	Pud = Pudasjärvi
Ii = Ii	PyhJ = Pyhäjoki
Ika = Ikaalinen	Pyhän = Pyhäntä
Juv = Juva	Ranu = Ranua
Kaj = Kajaani	Raum = Rauma
KalJ = Kalajoki	Rauti = Rautio
KanN = Kangasniemi	Rov = Rovaniemi
Kars = Karstula	Ruov = Ruovesi
Kemi = Kemi	Saloi = Saloinen
KemJ = Kemijärvi	Sau = Sauvo
Kiikk = Kiikka	SiikJ = Siikajoki
Kiim = Kiiminki	Simo = Simo
Kitt = Kittilä	Sot = Sotkamo
Kont = Kontiolahti	TaiK = Taivalkoski
Kuh = Kuhmo	Tyrvää = Tyrvää
Kui = Kuivaniemi	Uta = Utajärvi
Kuru = Kuru	Vaala = Vaala
Kärk = Kärkölä	VaalaL = Vaalan länsiosa
Kärs = Kärsämäki	Ven = Venjoki (Inkeri)
Lam = Lammi	Viha = Vihanti
LapL = Lapinlahti	Vilp = Vilppula
Lep = Leppävirta	VuoJ = Vuolijoki
Lim = Liminka	YKii = Ylikiiminki
LumJ = Lumijoki	Ypä = Ypäjä
Muh = Muhos	YTor = Ylitornio
Myn = Mynämäki	

